

FIRMALAR VA ULARNING TURLARI

Tadjibayeva Manzura Talgatovna

Farg'ona viloyati Marg'ilon shahar 2- son kasb hunar maktabi Biznes asoslari fani oqituvchisi

Annotatsiya: Firma – korxonalar, kompaniya xo'jalik va tijorat tashkilotlarining umumiy nomi hisoblanib, ular xodimlar soni, mulk shakllari, huquqiy holati va boshqalarga ko'ra har xil bo'ladi. Ushbu maqolada ana shunday firmalar va ularning turlari haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: firma, korxonalar, xodim, mulk, zavod, fabrika, tashkilot, ishlab chiqarish, foyda, xizmat ko'rsatish, savdo, aksiya, hissa, kapital.

Tadbirkorlik mavhum narsa bo'lmay, firmalar faoliyatida ifoda etiladi. Firma bozor uchun ishlovchi korxonalar. Korxonalar qaysi mulkka taalluqli bo'lmasin firma, zavod, fabrika nomlari bilan yuritiladi. Dehon xo'jaligi bundan istisno, u fermer xo'jaligi deb ataladi. Qishloq xo'jaligida shirkat firmalar ham faoliyat ko'rsatadi.

Firma muayyan turdagi mahsulot ishlab chiqarishga va xizmat ko'rsatishga ixtisoslashadi, bozorga qarab ish yuritadi, iqtisodiy jihatdan mustaqil bo'ladi.

Bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida firmalarning mustaqilligi bir qadar cheklangan bo'ladi. Firmalar va xo'jaliklar, birinchidan, erkin bozor uchun ishlasalar, ikkinchidan, davlat buyurtmasiga binoan ishlaydilar, tovarni davlatga xarid narxiga ko'ra sotadilar. Shu jihatdan ular yarim mustaqil bo'ladilar.

O'zining faoliyat miqyosiga qarab firmalar kichik, o'rta va yirik korxonalar bo'linadi. O'zbekistonda ishlovchilar soni sanoat va qurilishda 50 kishigacha, boshqa ishlab-chiqarishda —25 kishigacha, fan va ilmiy xizmat ko'rsatish sohasida—10 kishigacha, chakana savdoda — 5 kishigacha bo'lgan korxonalar kichik korxonalar hisoblanadi.

Korxonalar o'z navbatida kichik, o'rta va yirik biznesni tashkil etadi. Kichik va o'rta biznes sharoitga tez moslashadi, uning uchun pul topish oson, muhimi unda iqtisodiy xatar kamroq bo'ladi. Firmalarning turlari ko'p, ulardan asosiylarini ko'rib chiqamiz.

Xususiy firma ayrim shaxslarga yoki oilalarga qarashli korxonalar bo'lib, yakka xususiy mulk hisoblanadi. Bunday korxonalar asosan kichik biznes doirasida ish yuritadilar. Xususiy firma egasi yakka xo'jayin, uning ustidan hech kim xo'jayinlik qila olmaydi, topishgan foydani o'zi oladi, ya'ni uni boshqalar bilan baham ko'rmaydi, zararni ham faqat o'zi ko'taradi. Bunday firmada xatar faqat bir kishi - xo'jayin zimmasiga tushadi. Agar u o'z mulkini garovga qo'yib qarz olsa va uni to'lay olmasa mulkidan mahrum bo'ladi. Bunday firma soliq, qarz, ish xaqini to'lay olmasa, uning egasi uni qo'lga ilinadigan asbob-anjomlarini sotib bo'lsa ham o'z majburiyatidagi pulni to'lashga majbur etiladi. Xususiy firmalar tez yopilib va ochilib turadi.

Shirkat-firmalari. Tadbirkorlikda javobgarlikni kamaytirish uchun shirkat shaklidagi firmalar tuziladi.

Shirkat bir necha xo'jayinlarning mulkini birlashtirish va tadbirkorlikda olingan foydani baham ko'rishga asoslangan sherikchilik firmasidir. Shirkat, birinchidan, kichik miqdordagi pullarni jamlab katta pul yig'ish va uni tadbirkorlikka qo'yish imkonini beradi;

ikkinchidan, tadbirkorlik javobgarligini ko'pchilik zimmasiga yuklab, har bir tadbirkor uchun xatarni kamaytiradi; uchinchidan, ko'pchilikka, hatto, puli ozlarning ham tadbirkorlik bilan shug'ullanishga imkon beradi, ya'ni u kapitalni demokratiyalashtiradi. Shu afzalliklar tufayli shirkatlar hozir keng tarqalgan. Shirkat firmalar ikki xil bo'ladi:

a) Mas'uliyati cheklanmagan firma. Uning mulki sherikchilik asosida yuzaga keladi. Sheriklarning dastlabki mulki firmaning ustav kapitali deyiladi. Bu mulkka har bir sherik o'z hissasini qo'shadi. Ammo hissadorlar to'la huquqli va huquqi cheklangan sheriklarga bo'linadi. To'la huquqli sheriklar firmaning ham javobgarligini, foydasiyu zararini ham baham ko'radilar, ular ustav fondiga qancha pul qo'ysa, hissasiga qarab foyda oladilar. Agar Islomov firma ustav kapitalining 15 foiziga pul bergan bo'lsa, u foydaning 15 foizini oladi. Agar Ollayorov 10 foiz qo'ygan bo'lsa, foydaning ham 10 foizini oladi. Bordiyu firma sinsa, 1 sheriklar zararni hamjihatlikda ko'taradilar, ya'ni bir sherik boshqasiniig javobgarligini ham zimmasiga oladi. Agar 5 kishi sherik bo'lsayu, ulardan 2 tasi firma zararini to'lashga qodir bo'lmasa, qolgan 3 sherik ular zimmasidagi zararni ham o'zinikiga qo'shib ko'taradi. Bu yerda «kemaga tushganlarning joni bir» degan qoidaga amal qilinadi.

b) Mas'uliyati cheklangan firma. Uning kapitali sheriklarning ustav fondiga qo'ygan pay» (hissasi) hisobidan shakllanadi. Shunday firmalar nomiga «limited» degan so'z qo'shiladi, bu inglizcha “cheklangan” degan ma'noni bildiradi. Masalan, “Ko'ksuv LTD” degan firma bo'lsa, darhol uning majburiyati cheklanganlini tushunish kerak. Bunday firma bilan munosabatda bo'lganda firmaning faoliyatida ishkallik yuz bersa, undan faqat ustav kapitaliga teng pulni undirish mumkinligini esdan chiqarmaslik kerak. Uning to'lov majburiyatidagi bundan ortiqcha bo'lgan qarzni hech qanday yo'l bilan undirib bo'lmaydi. Masuliyati cheklangan firmalarning eng keng tarqalgan shakli hissadorlik jamiyatlari yoki korporatsiyalardir. Jamiyat jamlagan kapitalga qarab maxsus qimmatli qog'oz — aksiya chiqaradi. Aksiyani sotib olganlar hissadorlarga aylanadilar va foydadan o'z hissasi — dividendni olib turadilar. Yopiq jamiyat aksiyalari faqat ma'lum guruh kishilari, masalan, korxonalar ishchi-xizmatchilari o'rtasida, ochiq jamiyat aksiyalari esa barcha xohlovchilarga sotiladi.

O'zbekistonda iqtisodiy islohotlarning birinchi bosqichida davlat korxonalarini yopiq aksiyadorlik jamiyatlariga aylantirildi. Islohotlarning ikkinchi bosqichida ochiq aksiyadorlik jamiyatlari tuzishga ustivorlik berildi.

Davlat korxonalarini — davlat mulki bo'lgan va uning nazorati ostida ishlovchi korxonalar. Bu korxonalar markaziy va mahalliy hokimiyatga qarashli bo'lib, ishlab chiqarishdagi davlat sektorini tashkil etadi, eng muhim va mas'uliyatli vazifalarni bajaradi (mudofaa, aloqa, energetika, transport va boshqalar).

Aralash firmalar xususiy, davlat va jamoa mulkining aralash mablag'lariga tayanadi. Qo'shma firmalar (korxonalar) ham shunday firmalar qatoriga kiradi. Aralash firmalarning milliy va xorijiy kapitalga tayangan korxonalarini kengroq tarqalgan. Ularning kapitali hissadorlik qoidasiga binoan tashkil topadi, foydasi shunga qarab taqsimlanadi.

Konsortsium - korxonalarining maxsus tashkil etilgan birlashmasi. Uning ishtirokchilari o'z mustaqilligini saqlab qolgan holda muayyan maqsad yo'lida birlashadilar. Odatda konsortsium moliyaviy ishlar yuzasidan tuzilib, unga davlat, banklar, moliya

investitsiya kompaniyalari, yirik firmalar, har xil pul fondi tashkilotlari uyushadi, U katta mablag` talab qiladigan ishlarni bajaradi.

Konsortsiyum odatda xolding kompaniya shaklida tuziladi. Xoldinglar sanoat-moliya guruhi hisoblanadi. Ular tarkibida bosh — ona korxonalar va har xil sho'ba korxonalar ma'lum maqsad yo'lida hamjihatlik bilan ishlaydilar.

Kontsern korxonalarining ishlab chiqarish, investitsiya, moliya, texnika, tashqi iqtisodiy aloqalar sohasida birgalikda ish yuritishni ko'zlaydigan uyushma. Kontsern bir tarmoqlararo (konglomerat) birlashmalar shaklida tashkil etiladi.

Firmalar shaxobchasi (filiali) yirik firmalarning tarkibiy qismi bo'lib, turli joylarda ish yuritadi. Mazkur korxonalar mustaqil bo'lmay, bosh firmaning bir qismi hisoblanadi.

Mulkiy maqomidan qat'iy nazar firmaning korporativ guruhiy manfaati mavjud. Firma ishlab chiqaruvchilar jamoasi. Bu jamoa a'zolarini birlashtiruvchi kuch ularning umumiy — foyda olishidan iborat. Bu manfaat korxonalar meyorida ishlagandagina yuzaga chiqadi. Korxonalar jamoasi maqomi jihatidan uch toifaga bo'linadigan kishilardan tashkil topadi: 1) korxonalar egalari; 2) menejerlar (boshqaruvchilar); 3) yollanib ishlovchilar.

Korxonalar egalari — bu mulkdorlar, korxonadagi moddiy resurslar, yaratilgan tovarlar va pul mablag'lari ularga tegishli. Ammo korxonalar maqomiga qarab mulkdorlar tarkibi turlicha bo'lishi mumkin. Mulkdorlarga korxonalar egasi - tadbirkorlardan tashqari ularning sheriklari bo'lmish menejerlar qisman oddiy ishchi-xizmatchilar ham kiradi. Ular korxonalar ishida nafaqat kapitali — mablag'i, balki mehnati va tadbirkorlik iste'dodi, boshqarish mahorati bilan ham qatnashadilar.

Firma mustaqil tovar ishlab chiqaruvchi sifatida u yoki bu sohaga ixtisoslashadi. Masalan, bir firma kiyim tiksa, boshqasi oziq-ovqat ishlab chiqaradi, yana boshqasi qurilish yoki yuk tashish bilan shug'ullanadi.

Ixtisoslashuv tovarlarni sifatli chiqarish va arzonga tushirish shartidir. Shu sababli universal, ya'ni hamma ish bilan shug'ullanuvchi firmalar bo'lmaydi, ular bir yoki bir necha tovarlar ishlab chiqarish sohasida ixtisoslashadi. Ixtisoslashuvning ikki afzal tomoni bor: birinchidan mehnat unumdorligini oshiradi, xarajatlarni pasaytirib, foydani oshirish imkonini beradi. Ikkinchidan, sifatli tovar chiqarishni, binobarin, tovarning bozorda yaxshi sotilishini ta'minlaydi. Shu sababli chuqur ixtisoslashuv yuz beradi, firmalar faqat ayrim tovarlarnigina emas, balki mayda-chuyda butlovchi qismlarni ham ishlab chiqaradilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Bozor iqtisodiyoti va biznes asoslari: O'quv qo'llanma A.E.Ishmuxamedov va boshq.-T.: TDIU, 2006.
2. Zaynutdinov SH.N., Kadirxodjaeva N.R. Bozor nazariyasi. Darslik – T.: TDIU, 2007y.
3. Bozor iqtisodiyoti va biznes asoslari: O'quv qo'llanma /A.E.Ishmuxamedov va boshq.-T.: TDIU, 2004.
4. Шевелева С.А. Основы экономики и бизнеса: Учебное пособие /С.А.Шевелева, В.Е.Стогов.- 2-е изд., перераб. и доп.- М.: ЮНИТИ, 2005

5. Махмудов Е.Х. Корхона iqtisodiyoti: O`quv qo`llanma. - T.: TDIU, 2004.
6. Круглова Н.Ю. Основы бизнеса. учебник для вузов Издательство: РДЛ, 2005.
7. Кузнецов А. Основы рыночной экономики. Терминологический словарь. Издательство: Владос, 2004.
8. Куторжевский Г.А. Экономика. Основы теории. Учебное пособие, Издательство: Экономика, 2004..